

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นรัชสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงหลายด้าน เช่น การเมืองการปกครอง กฎหมายและการศาล เป็นยุคของการปรับประเทศให้ทันสมัยอย่างเต็มรูปแบบ หลังจากเริ่มมาตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) เป็นต้นมา เพื่อเตรียมรับกับอิทธิพลของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เข้ามาในทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านการค้า ศาสนา การศึกษาแม้กระทั่งการศึกษสงคราม เพราะเมื่ออังกฤษยึดพม่าไว้ได้แล้ว ก็พยายามที่จะรวมเอาหัวเมืองต่างๆ ในอาณาจักรล้านนาเข้าไปเป็นของอังกฤษด้วย ทำให้มีเรื่องกระทบกระทั่งกันอยู่บ่อยครั้ง เนื่องจากการปักปันเขตแดนในสมัยนั้นยังไม่ชัดเจน นอกจากนั้นยังมีปัญหาเกี่ยวกับภาษีอากร กิจการป่าไม้ การศาล พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงปฏิรูปการปกครองหัวเมืองประเทศราชต่างๆ ของสยามเสียใหม่ มีการรวมหัวเมืองต่างๆ เป็นมณฑล เช่น เมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แม่ฮ่องสอน แพร่ น่าน ซึ่งเดิมเรียกว่า “หัวเมืองลาวเฉียง” ตั้งเป็น “มณฑลพายัพ” ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล

ใน พ.ศ. 2426 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นไปเป็นข้าหลวงพิเศษเพื่อแก้ไขปัญหาและปฏิรูปหัวเมืองเหนือ ในช่วงก่อนที่จะปฏิรูปการจัดการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลซึ่งเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2427 โดยในขณะนั้นเรียกหัวเมืองล้านนาว่า “หัวเมืองลาวเฉียง” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร) ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ชั้นสูงมีพระปรีชาสามารถและมีความตั้งพระทัยจริง เสด็จไปวางรากฐานการปฏิรูปหัวเมืองเหนือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ทรงปรับปรุงการปกครอง โดยยังคงให้มีตำแหน่งเจ้าสนามหลวงไว้ตามเดิมซึ่งประกอบด้วยขุนนาง 32 คน มีหน้าที่เป็นที่ปรึกษาการบ้านเมืองของเจ้าเมือง และช่วยเหลือบริหารบ้านเมือง เช่น การตัดสินความ แต่ทรงกำหนดให้ลดความสำคัญลงจนต้องยกเลิกไปในภายหลัง ต่อมาทรงตั้งเสนาบดี 6 ตำแหน่งเพิ่ม คือ กรมมหาดไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม กรมวัง และกรมนา แต่ละกรมมีเจ้านายหรือบุตรหลานเจ้านายฝ่ายเหนือมาดำรงตำแหน่งเสนาบดีผู้บังคับบัญชากรม มีข้าราชการ

จากส่วนกลางเป็นผู้ช่วยให้คำแนะนำและช่วยเหลือให้เข้าใจรูปแบบการปกครองอย่างใหม่ ในทางปฏิบัติผู้ช่วยเสนาบดีจึงเป็นผู้ควบคุมอำนาจการปกครอง นอกจากนั้นยังตั้งตำแหน่ง “พลารอง” สงวนไว้ให้เจ้านายบุตรหลาน หรือขุนนางพื้นเมืองเป็นตำแหน่งที่ไม่มีความสำคัญมากนัก แต่มีไว้เพื่อถนอมน้ำใจชาวพื้นเมือง การตั้งตำแหน่งเสนาบดี 6 ตำแหน่ง เพื่อกระจายอำนาจของเจ้าเมืองไปสู่เจ้านายบุตรหลาน และไปสู่ข้าราชการส่วนกลางในที่สุด

สภาพของดินแดนล้านนาแต่เดิมนั้นนักวิชาการอธิบายถึงดินแดนนี้ไว้ว่า

“ดินแดนล้านนามีอาณาเขตทางทิศใต้จรดกับอาณาจักรสุโขทัย แดนต่อแดนคือเมืองตาก (อำเภอบ้านตาก) ทิศตะวันตกจรดแม่น้ำสาละวิน ติดต่อกับรัฐฉาน ทิศตะวันออกจรดแม่น้ำโขง ติดต่อกับอาณาจักรล้านช้าง ทิศเหนือจรดเมืองเชียงรุ่ง บริเวณรอยต่อระหว่างล้านนา พม่า ลาวและญวน เป็นเขตบ้านเล็กเมืองน้อยที่อ่อนไหวทางการเมือง เช่น เชียงคอง เชียงรุ่ง เชียงแขง เมืองยอง เมืองปุก เมืองสาต เมืองนาย เป็นต้น เมืองดังกล่าวถูกรัฐใหญ่ที่อยู่รายรอบ คุกคามสำหรับรัฐล้านนาเพื่ออิทธิพลไปอย่างกว้างขวางในบางสมัยเท่านั้น เมื่อถูกคุกคามอำนาจนิคมของมหาอำนาจตะวันตก เมืองชายขอบดังกล่าวถูกแบ่งแยกตกเป็นของพม่า จีน และลาว ซึ่งเท่ากับดินแดนล้านนาบางส่วนอยู่นอกประเทศไทย” (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553: 27-28)

จากลักษณะทางภูมิศาสตร์ดังกล่าวทำให้ล้านนามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อความมั่นคงของไทย เพราะดินแดนหัวเมืองเหนือหรือล้านนามีลักษณะเป็นรัฐกันชน (Buffer States) ระหว่างพม่า กับไทย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ปัญหาการรุกรานจากพม่ามีความสำคัญต่อล้านนามาก ล้านนาเป็นเมืองประเทศราชของไทย พม่าพยายามแย่งชิงล้านนากลับคืนไปด้วยพม่าเคยปกครอง ล้านนาในฐานะเมืองขึ้นเป็นเวลาถึงสองร้อยกว่าปี (ระหว่าง พ.ศ.2101-2317) ดังนั้นแม้พม่าจะถูกขับไล่ออกจากเชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2317 แล้ว พม่ายังพยายามยกทัพมาตีเชียงใหม่นับตั้งแต่ พ.ศ. 2318 จนถึง พ.ศ. 2319 ซึ่งใน พ.ศ. 2319 พม่ายกกองทัพมาตีเชียงใหม่เป็นจำนวนมากจนกระทั่ง พระยาวชิรปราการ (บุญมา) เจ้าเมืองไม่อาจสู้รบป้องกันเมืองได้ ด้วยกำลังน้อยกว่า ต้องทิ้งเมือง เชียงใหม่ให้ร้างนานถึง 20 ปี (ระหว่าง พ.ศ. 2318-2338) ในปลายสมัยธนบุรีจึงมีแต่เมืองลำปาง ของกลุ่มเจ้ากาวิละที่สามารถรักษาเมืองไว้ได้ (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2553: 365)

เมื่อพม่าตกเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษโดยสงครามระหว่างพม่ากับอังกฤษซึ่งเริ่มมาตั้งแต่ พ.ศ. 2369 สงครามครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2369 อังกฤษได้ครอบครองแคว้นอรกัน (ยะไข่) สงคราม ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2395 อังกฤษได้ครอบครองพม่าตอนใต้ สงครามครั้งที่ 3 พ.ศ. 2428 อังกฤษได้ ครอบครองพม่าทั้งประเทศ (พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ 2522 : 46-47) การที่อังกฤษครอบครองพม่าทำให้มีคนในบังคับของอังกฤษเดินทางเข้ามาค้าขายในหัวเมืองล้านนา เนื่องจากมีเขตแดนติดต่อกัน

บางครั้งเกิดมิดีความกับชาวเมืองและเมื่อเกิดกรณีพิพาทจะถูกตัดสินโดยกระบวนการศาลที่ไม่มีระเบียบแบบแผน ฝ่ายอังกฤษก็ร้องเรียนมายังรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ ขอให้มิดีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตในการศาล เพราะอังกฤษอ้างว่าการศาลในหัวเมืองล้านนาขาดความยุติธรรม (พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ 2522 : 25)

ปัญหาหัวเมืองเจ็ดหัวทั้ง 5 ซึ่งประกอบด้วย เมืองต่วน เมืองหาง เมืองจวด เมืองทา เมืองแม่ สกุน ซึ่งเป็นหัวเมืองชายแดนล้านนา เกิดความขัดแย้งกับพม่าในระยะก่อน พ.ศ. 2427 นั้น มีสาเหตุมาจาก

“ หัวเมืองไทใหญ่ ของพม่าที่มีเขตแดนติดต่อกับล้านนาเกิดรบพุ่งกัน และยกกองทัพเข้ามา รุกรานหรือปล้นสะดมทรัพย์สินของราษฎรในพระราชอาณาเขตอยู่เสมอจากการที่เจ้านายฝ่าย เมืองเชียงใหม่ไม่เอาใจใส่ในราชการหัวเมืองชายแดน ทำให้เมืองหาง เมืองต่วน หันไปผูกมิตร กับหัวเมืองตะวันตกของแม่น้ำสาละวินส่วนเมืองป่าน เมืองหมอกใหม่ ก็เข้าใจผิดคิดว่าเมือง เหล่านี้ยอมอ่อนน้อม จึงพากันเบียดเบียนเรียกเก็บเอาเงินทองอยู่เนืองๆ ขณะเดียวกันทางฝ่าย เมืองเชียงตุงก็ได้ตั้งตัวเป็นเอกราชสะสมเสบียงอาหารและผู้คนสามารถต่อสู้เอาชนะพม่าได้ และมีกำลังใจฮึกเหิมได้ยกกองทัพออกปราบปรามเกลี้ยกล่อมหัวเมืองต่างๆ ได้เป็นอันมาก และสามารถตีเอาเมืองปู้ซึ่งเป็นเมืองชายแดนได้ เมื่อทางเมืองเชียงตุงทราบว่ามีเมืองเชียงใหม่ อ่อนแอก็เตรียมคนจะยกมาตีเอาเมืองอันเป็นขอบเขตชั้นที่สามของไทย ด้วยเหตุดังกล่าว นี้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรจึงได้เสด็จขึ้นมามีเมืองเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2427 เพื่อ ระวังความเดือดร้อนวุ่นวายต่างๆ ที่ทำให้หมู่คนไทยทางเหนือหวาดกลัวไม่เป็นอันทำมาหา กิน ทรงมีรับสั่งให้พระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ข้าหลวงผู้ว่าการสามหัวเมือง (เมือง นครเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง เมืองนครลำพูน) และเป็นผู้บังคับการศาลต่างประเทศ เมือง นครเชียงใหม่ประกาศให้หมู่เจ้าฟ้าไทใหญ่ ได้ทราบโดยทั่วถึงกันว่าเขตแดนทางตะวันตก เลียงเหนือของเมืองเชียงใหม่ถึงแม่น้ำสาละวิน เขตแดนของเมืองหาง เมืองต่วนรวมอยู่ในพระ ราชอาณาเขตด้วยไม่ให้เจ้าฟ้าไทใหญ่ต่างๆ ยกเข้ามารุกราน ” (นคร พันธรัตน์ 2516 : 97)

ปัญหาเรื่องหัวเมืองเจ็ดหัวทั้ง 5 ที่เกิดความขัดแย้งกับหัวเมืองไทใหญ่ของพม่านั้นเป็น ปัญหาสำคัญ เพราะหัวเมืองเจ็ดหัวทั้ง 5 นั้น สยามถือว่าอยู่ในพระราชอาณาเขตของสยามการมีความ ขัดแย้งกับหัวเมือง ไทใหญ่ของพม่าจึงเป็นเรื่องที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงของสยาม และอาจ เป็นสาเหตุที่ทำให้อังกฤษเข้ามายุ่งเกี่ยวกับพม่าใน พ.ศ. 2426 อังกฤษได้ครอบครองพม่าแล้ว เกือบทั้งประเทศ (อังกฤษได้ครอบครองแคว้นอาระกันและพม่าทางตอนใต้ พ.ศ. 2428 อังกฤษได้

ครอบครองพม่าทั้งประเทศ) เมืองนครเชียงใหม่ ในปี พ.ศ. 2427 มีพระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นเจ้าผู้ครองนคร (พ.ศ. 2416 – 2440) เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงพิเศษนั้น พระเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้จัดพิธีรับเสด็จอย่างสมพระเกียรติ ทั้งนี้เจ้าราชบุตรขัตติยะวงศ์ โอรสของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ได้มีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารกวีประจำราชสำนักเชียงใหม่แต่งคร่าว ซึ่งเป็นลักษณะของคำประพันธ์ล้านนาประเภทหนึ่ง เพื่อรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร และเพื่อบันทึกเหตุการณ์สำคัญครั้งนี้ไว้เป็นลายลักษณ์อักษร โดยพระยาพรหมโวหาร บันทึกไว้ในคร่าวว่า คร่าวเรื่องนี้เจ้าราชบุตรมีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารแต่งขึ้นเมื่อ จ.ศ. 1246 (พ.ศ. 2427)

เรื่องราวคร่าวนี้	เจ้ายอดกระกูล	คนทรงบุญ	ราชบุตรเจ้า
มีอาญาปลง	วางลงเหนือเกล้า	หื้อพรหมละคร	ม่อนไท่
หื้อจัดแจง	แต่งสร้างทำไว้	เมื่อศักราชได้	พอพัน
ปลายสองร้อย	สี่สิบแถมปัน	หกตัวทัน	เท่านั้นเนอเจ้า

(ยุทธพร นาคสุข 2547:101)

อธิบายความ “คร่าวเรื่องนี้ เจ้าราชบุตรมีคำสั่งให้พระยาพรหมโวหารแต่งขึ้นเมื่อ จ.ศ. 1246¹” (ผู้วิจัย)

ปัญหาสภาพทางการเมืองและสังคมของมณฑลพายัพในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ จึงมีความสำคัญที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาวิเคราะห์โดยใช้เอกสารจากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ซึ่งเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่ง บันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร นอกเหนือไปจากเอกสารหลักฐานประเภทอื่นๆ เช่น จดหมายเหตุ ใบบอก สารตรา บันทึกของชาวต่างชาติ โดยคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นปรีชากร ของพระยาพรหมโวหาร มีความน่าเชื่อถือทั้งทางด้านของผู้แต่ง เป็นเอกสารชั้นต้น ผู้เก็บรักษาต้นฉบับ ผู้ปริวรรตคณะทำงาน ซึ่งล้วนแต่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านประวัติศาสตร์และวรรณกรรมล้านนาทั้งสิ้นและยังไม่มีมีการนำวรรณกรรมล้านนาที่สะท้อนภาพทางประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองและสังคมมาศึกษาวิเคราะห์โดยตรงมาก่อน ผู้วิจัยจึงเลือกวรรณกรรมเรื่องนี้มาศึกษาวิเคราะห์

¹ ตรงกับพุทธศักราช 2427

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษา

2.1 สภาพทางการเมืองของมณฑลพายัพในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416 – 2440) จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

2.2 สภาพทางสังคมของมณฑลพายัพในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416 – 2440) จากคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

3. วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 แบบการวิจัย เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

3.2 ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

3.2.1 เอกสารชั้นต้น ประกอบด้วย หนังสือคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร (ปริวรรตโดยนายเจริญ มาลาโรจน์) เอกสารราชกิจจานุเบกษา จดหมายเหตุ ใบบอก หรือเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง

3.2.2 เอกสารชั้นรอง ประกอบด้วย หนังสือ เอกสาร ตำรา สื่ออิเล็กทรอนิกส์ วิทยานิพนธ์ และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง

3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์และเสนอผลการศึกษาวิจัย แบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (descriptive analysis)

4. คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

4.1 คร่าว หมายถึง ชื่อคำประพันธ์ประเภทหนึ่งของวรรณกรรมล้านนา ซึ่งประกอบด้วย คร่าว กาพย์ ซอ โคลง และร่าย พระยาพรหมโวหารใช้คำประพันธ์ประเภทคร่าวบันทึกการรับเสด็จ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร

4.2 พระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416 – 2440) หมายถึง เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำดับที่ 7 คำว่าพระเจ้าใช้เรียกตั้งแต่ พ.ศ. 2416 หลังจากได้รับการแต่งตั้งจากราชสำนักสยามแล้ว

4.3 มณฑลเทศาภิบาล หมายถึง รูปแบบการแบ่งเขตการปกครองส่วนภูมิภาคในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2440 มณฑลมีข้าหลวงเทศาภิบาลเป็นผู้ดูแล

5. ข้อจำกัดในการทำวิทยานิพนธ์

5.1 ต้นฉบับคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรต้นฉบับบางส่วนของพับสาไม่สมบูรณ์ ถูกปลวกแทะหายไปส่วนหนึ่ง

5.2 พระยาพรหมโวหารเขียนคร่าวเรื่องนี้ขณะที่มีอายุถึง 82 ปี เหตุการณ์บางตอนจึงเป็นข้อมูลจากการบอกเล่า

6. ข้อตกลงเบื้องต้น

6.1 ด้านเวลาการปกครองนครเชียงใหม่ สมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์เป็นผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ 7 ระหว่าง พ.ศ. 2416 – พ.ศ. 2440 ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411 – พ.ศ. 2453

6.2 ด้านเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ เน้นการสะท้อนสภาพทางการเมืองและสังคมของล้านนา สมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ปกครอง

6.3 คำว่า พระยา มีการเขียนหลายแบบ คือพระยา พระญา และพญาสำหรับตำแหน่งของกวีผู้แต่งคร่าวรับเสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ผู้วิจัยใช้คำว่า “พระยาพรหม

โวหาร” ตามพจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง รวบรวมโดยศาสตราจารย์ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี

7. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

7.1 องค์ความรู้เรื่องความสัมพันธ์ทางการเมืองการปกครอง ระหว่างกรุงเทพฯ และ หัวเมือง ประเทศราชล้านนาจาก “คร่าวรับเสด็จพระเจ้ามังฆะเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร”

7.2 องค์ความรู้เรื่องสภาพสังคมของมณฑลพายัพในสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์จาก คร่าวรับเสด็จพระเจ้ามังฆะเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร ของพระยาพรหมโวหารซึ่งบันทึกไว้ใน รูปแบบของวรรณกรรมล้านนา ประเภทวรรณกรรมคร่าว

8. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องนี้เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร ทั้งจาก เอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง แล้วนำเสนอข้อมูลแบบพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (descriptive analysis) โดยผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้คือ

8.1 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรม

8.1.1 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่น

8.1.2 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมล้านนา

8.1.3 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมร่วมสมัย

8.2 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเมืองและสังคมของมณฑลพายัพ

8.1. เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรม

8.1.1 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมท้องถิ่น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ว่าที่ร้อยโทกตัญญู ชูชื่น (2550) “วรรณกรรมท้องถิ่นไทย” ให้ความรู้เกี่ยวกับลักษณะของวรรณกรรมท้องถิ่นประเภทต่างๆ ในส่วนของภาคเหนือ ประกอบด้วย วรรณกรรมประเภทโคลง วรรณกรรมประเภทคร่าวธรรม วรรณกรรมประเภทคร่าว ซอ และวรรณกรรมประเภทเบ็ดเตล็ดต่างๆ

8.1.2 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมล้านนา

ศาสตราจารย์เกียรติคุณมณี พยอมยงค์ (2539) “คร่าวร่ำ 700 ปีเมืองเชียงใหม่” ให้รายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะของวรรณกรรมคร่าวขอ ทุกประเภท

ยุทธพร นาคสุข บรรณาธิการ (2547) “คร่าวรับเสด็จพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” เขียนเป็นภาษาล้านนาโดย พระยาพรหมโวหาร รัตนกวีของล้านนา ปรีวรรต โดยนายเจริญ มาลาโรจน์ (มาลา คำจันทร์) นักเขียนซีไรต์ ผู้เชี่ยวชาญด้านจารึกโบราณ ภาษา ล้านนา ประกอบด้วยคร่าวทั้งสิ้น 232 บท ซึ่งผู้วิจัย ใช้เป็นเอกสารหลักในการวิเคราะห์ข้อมูล ในการทำวิจัยครั้งนี้

8.1.3 เอกสารเกี่ยวกับวรรณกรรมร่วมสมัย

วรรณกรรมร่วมสมัยกับคร่าวรับเสด็จพระเจ้าเมืองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เอกสารส่วนนี้ใช้เอกสารสมัยที่พระเจ้าอินทวิชยานนท์ครองราชย์เป็นพระเจ้าเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 – พ.ศ. 2440 ยกเว้นลิลิตพ่ายพ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งดำรง พระอิสริยยศเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เพื่อประโยชน์ในการอ้างอิงเปรียบเทียบ

สนั่น ธรรมธิ จัดทำคำอธิบายและบูรณาการ (2543) “โคลงนิราศระยะทางเมือง นครเชียงใหม่” เขียนโดยพระยาราชสัมภารากร (เลื่อน สุรนันทน์) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ขึ้นไปดำรงตำแหน่งข้าหลวงสามหัวเมือง (เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน) ระหว่าง พ.ศ. 2426 – พ.ศ. 2428 ท่านได้เขียนโคลงนิราศบันทึกเหตุการณ์ สถานที่ ประเพณี วัฒนธรรมไว้อย่างละเอียดโดยเขียนเป็นโคลงนิราศจำนวน 387 บท

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2511) “ลิลิตพ่ายพ” กรมศิลปากร พิมพ์จำหน่ายเผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2511 ทรงพระราชนิพนธ์ขณะเสด็จประพาสหัวเมืองเหนือ เมื่อพ.ศ. 2448 ขณะดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นเอกสารที่มีคุณค่ามากทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง สังคมประเพณีและวัฒนธรรมของ ล้านนา เช่น พิธีทูลพระขวัญที่เมืองเชียงใหม่

พิชญ จันทรวิทัน ผู้แปลและเรียบเรียง (2546) “ล้านนาไทยในแผ่นดิน พระพุทธเจ้าหลวง” เป็นบันทึกเรื่องราวการเดินทางเยี่ยมหัวเมืองเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ ใน ราชอาณาจักรสยามของปีแอร์ โอร์ต (Pierre Orts) ผู้ช่วยที่ปรึกษากฎหมายชาวเบลเยียม ระหว่าง วันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2440 – 5 มกราคม พ.ศ. 2441 ซึ่งตรงกับตอนปลายสมัยของพระเจ้าอินทวิชยา นนท์ ปีแอร์ โอร์ต ได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ซึ่งหลังจากนั้นไม่นาน พระองค์ก็ถึง แก่พิราลัย

เสฐียร พันธรังสี และอัมพร ทีชะระ ผู้แปลและเรียบเรียง (2550) **“ท้องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง”** แปลและเรียบเรียงจาก *Temples and Elephants* ของ คาร์ล บ็อค (Carl Bock) เป็นบันทึกการเดินทางสำรวจสภาพทางภูมิศาสตร์ของ คาร์ล บ็อค ซึ่งเป็นนักธรรมชาติวิทยาชาวออร์เวย์ โดย คาร์ล บ็อค ได้รับพระบรมราชานุญาต จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บันทึกของ คาร์ล บ็อค จึงมีประโยชน์มากในเรื่องข้อเท็จจริง เพราะเป็นบันทึกในทัศนะของชาวตะวันตก คาร์ล บ็อค เดินทางไปหัวเมืองเหนือ ก่อนพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร และพระยาราชสัมภารากรประมาณ 2 ปี โดย คาร์ล บ็อค เดินทางไปเชียงใหม่เมื่อวันที่ 7 มกราคม จ.ศ. 1243 (ตรงกับ พ.ศ. 2424, ค.ศ. 1882)

8.2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเมืองและสังคมของมณฑลพายัพ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ ประวัติศาสตร์ การเมืองและสังคม ของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์ (พ.ศ. 2416 – 2440) มีจำนวน 13 เรื่องมีสาระสำคัญ ดังนี้

ปริศนา ศิรินาม (2516) ศึกษาเรื่อง **“ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”** วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างสยาม และล้านนาตั้งแต่สมัยก่อนกรุงรัตนโกสินทร์คือ สมัยกรุงสุโขทัย สมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรี โดยเริ่มตั้งแต่สมัยนครรัฐในสมัยพญามังราย ระบบสังคม และเศรษฐกิจของล้านนาในสมัยนั้น สมัยล้านนาเป็นประเทศราชของพม่า จนมาถึงล้านนาในฐานะประเทศราชของสยาม รวมทั้งความจำเป็นที่สยามจะต้องเข้ามาปฏิรูปการปกครองหัวเมืองล้านนา ระบบการปกครอง เช่น การให้อิสระในการปกครองภายใน ข้อผูกพันระหว่างสยาม และล้านนาที่จะต้องปฏิบัติต่อกัน วิธีควบคุมหัวเมืองประเทศราชล้านนา ความขัดแย้งของล้านนา โดยเฉพาะในเมืองเชียงใหม่และการแข่งขันการแย่งอำนาจในเมืองน่าน ปัญหาเกี่ยวกับพม่า และพระราชอาณาเขตด้านเหนือ จนถึงสงครามเชียงตุงในระหว่าง พ.ศ. 2392 – 2393

นคร พันธุ์รงค์ (2516) ศึกษาเรื่อง **“การเจรจาและข้อตกลงระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาไทยและพม่า สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชช พ.ศ. 2428 – 2438”** วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเกี่ยวกับหัวเมืองชายแดนล้านนาและพม่า ตั้งแต่เมืองแม่ฮ่องสอน เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงราย เมืองน่าน ซึ่งรวมอยู่ในเขตมณฑลพายัพกับบริเวณรัฐกะเหรี่ยง และรัฐฉานของพม่า ซึ่งอยู่ในการปกครองของอังกฤษ บริเวณนี้มีดินแดนกว้างใหญ่ ประกอบด้วยชนหลายเผ่า หลายภาษา หัวเมืองเหล่านี้มีป่าไม้สักอุดมสมบูรณ์ คนอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเข้ามาทำมาค้าขายและทำป่าไม้มากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จขึ้นไป

ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองชายแดนล้านนาทางเหนือโดยตั้งเป็นเมืองหน้าด่านชื่อ “เวียงไชยปรีชา” สยามกับอังกฤษเริ่มมีข้อพิพาทกันเรื่องหัวเมืองชายแดน ทั้งหัวเมืองเจ็ยวทั้งห้าซึ่งประกอบด้วยเมืองต่วน เมืองสาด เมืองหาง เมืองจวด และเมืองทา หัวเมืองกระเหรี่ยงตะวันออก หัวเมืองเชียงตุง และหัวเมืองเชียงแสน จนทำให้สยามต้องเสียดินแดนหัวเมืองบริเวณลุ่มน้ำสาละวินให้แก่อังกฤษและเสียหัวเมืองเชียงแสนให้กับฝรั่งเศสจากเหตุการณ์ ร.ศ. 112

พรพรรณ จงวัฒนา (2517) ศึกษาเรื่อง “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2410 – 2445)” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเรื่องรัฐบาลสยามเข้าปฏิรูปการปกครองดินแดนล้านนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้โดยพิจารณาจากกรณีพิพาทเรื่องป่าไม้ระหว่างเจ้าผู้ครองนครในล้านนากับคนในบังคับอังกฤษซึ่งได้ลุกลามกลายเป็นข้อพิพาททางการเมืองระหว่างประเทศ ส่งผลให้รัฐบาลสยามต้องดำเนินการเจรจากับรัฐบาลอังกฤษที่อินเดียและที่กรุงเทพฯ เพื่อดำเนินการแก้ไขและผ่อนคลายสถานการณ์ในล้านนาทำให้ตกลงทำสนธิสัญญาเชียงใหม่ 2 ฉบับคือ สนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับ พ.ศ. 2417 และสนธิสัญญาเชียงใหม่ ฉบับ พ.ศ. 2426 การทำสนธิสัญญาดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่ส่งเสริมให้รัฐบาลสยามใช้เป็นข้ออ้างในการส่งข้าหลวงขึ้นไปดูแลการปกครองดินแดนล้านนา เพื่อให้คำแนะนำแก่เจ้าผู้ครองนครเกี่ยวกับการปฏิบัติราชการให้สอดคล้องกับสนธิสัญญาดังกล่าว เป็นการป้องกันไม่ให้อังกฤษถือเป็นข้ออ้างที่จะเข้ารุกรานดินแดนในส่วนนี้ของสยามได้ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างดินแดนล้านนากับสยามตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยที่ล้านนาเป็นประเทศราชของสยามในสมัยกรุงธนบุรี ถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ระยะเวลาดังกล่าวอังกฤษได้ขยายอำนาจเข้ามาในภูมิภาคส่วนนี้ รัฐบาลสยามได้เข้ามาปรับปรุงการปกครองดินแดนโดยจัดตั้งขึ้นเป็นมณฑลหนึ่งของสยาม นับเป็นการสิ้นสุดสถานะการเป็นเมืองประเทศราชของล้านนาดังแต่นั้นเป็นต้นมา

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2519) ศึกษาเรื่อง “การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตามต้นฉบับใบลานในภาคเหนือ” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาคุณค่าของคัมภีร์ใบลานที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า โดยกล่าวถึงประเภทของใบลาน ข้อดีข้อเสียของเอกสารประเภทนี้ และเนื้อหาในแต่ละฉบับ ผู้วิจัยกล่าวถึงประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่โดยทั่วไป ตั้งแต่สมัยราชวงศ์มังรายถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น วิเคราะห์สภาพสังคมเชียงใหม่ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยศึกษาชนชั้นในสังคมได้แก่ผู้ปกครองคือ กษัตริย์ เจ้านาย และข้าราชการ กล่าวถึงสิทธิอำนาจหน้าที่ และการบริหารราชการ ชนชั้นผู้ถูกปกครอง คือไพร่เมืองหรือประชาชน และชนชั้นต่ำสุดคือทาสในสังคมเชียงใหม่ ศึกษาถึงสภาพความเป็นอยู่ของชนชั้นต่างๆ รวมทั้ง การศึกษา

ศาสนา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี การเลือนฐานะในสังคมและการสมานลักษณะ (assimilation) ในสังคมเชียงใหม่

วัลภา เครือเทียนทอง (2519) ศึกษาเรื่อง “การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วิชานิพนธ์เรื่องนี้ผู้วิจัยวิเคราะห์ให้เห็นถึงความสำคัญของล้านนาต่อสยาม อันเป็นผลให้รัฐบาลสยามจำเป็นต้องเข้ามาปฏิรูปการปกครองในล้านนาให้รัดกุมยิ่งขึ้น วิวัฒนาการทางการปกครองของล้านนา ตั้งแต่สมัยก่อนตั้งอาณาจักร สมัยอาณาจักร ถึงสมัยที่ตกอยู่ในฐานะประเทศราชของพม่า ญวนและรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยวิเคราะห์ถึงลักษณะการปกครองในแต่ละสมัยว่ามีรูปแบบการปกครองอย่างไร อันมีผลต่อการจัดการปกครองในสมัยต่อๆ มาผู้วิจัยกล่าวถึงสาเหตุรวมทั้งวิธีการที่รัฐบาลสยาม ใช้เป็นข้ออ้างในการส่งกรมหมื่นพิชิตบริหาร เข้าไปยกเลิกการปกครองแบบเก่าโดยจัดการปกครองแบบกรมทั้งหกแทนใน พ.ศ. 2427 อันมีผลทำให้เจ้านายที่สูญเสียอำนาจ และผลประโยชน์ พ.ศ.2432 เกิดกบฏพระยาปราบสงครามที่เมืองเชียงใหม่ ต่อต้านการจ้ดราชการดังกล่าวในปี พ.ศ. 2432 ผู้เขียนกล่าวถึงบทบาทการจ้ดราชการของพระยาทรงสุรเดช ระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2442 ซึ่งนำเอาความบกพร่องจากการจ้ดราชการของข้าหลวงคนก่อนๆ เป็นแนวทางแก้ไขการจ้ดราชการ จนสามารถเข้ายึดอำนาจการกำหนดตัวเจ้าผู้ครองนครเข้าควบคุมการเก็บภาษีอากรการคลังได้สำเร็จ นอกจากนี้กล่าวถึงบทบาทของพระยาศรีสหเทพ ในการนำเอาระบบการปกครองแบบเทศาภิบาล เข้าไปสถาปนาตามหัวเมืองต่างๆ ในล้านนา ส่วนเมืองแพร่เนื่องจากเป็นเมืองที่เพิ่งจะมีการนำเอารูปการปกครองแบบกรมทั้งหกมาใช้แทนการปกครองแบบเก่าใน พ.ศ. 2437 เมื่อถูกเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นแบบเทศาภิบาลใน พ.ศ. 2442 จึงก่อให้เกิดความไม่พอใจในหมู่เจ้านาย ซึ่งรู้สึกว่าคุณเองสูญเสียอำนาจและผลประโยชน์วางแผนสนับสนุนให้ชาวเงี้ยว (ไทใหญ่) ก่อการกบฏในเมืองแพร่ (พ.ศ.2445)

ชัมย์โถม สุนทรสวัสดิ์ (2520) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2439 – พ.ศ. 2475” วิชานิพนธ์เรื่องนี้กล่าวถึงสภาพของกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของสยาม ตั้งแต่ก่อนจัดตั้งกรมป่าไม้ ตั้งกรมป่าไม้จนถึงสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ผู้วิจัยวิเคราะห์ให้เห็นถึงปัญหาที่นำไปสู่การจัดตั้งกรมป่าไม้คือ ปัญหาการเมืองระหว่างประเทศ ปัญหาการปกครองภายในหัวเมืองเหนือและปัญหาด้านเศรษฐกิจ ต่อมารัฐบาลได้เข้าควบคุมกิจการป่าไม้และจัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า ปัญหาต่างๆ เหล่านี้ เป็นเหตุปัจจัยอันสำคัญซึ่งเป็นเครื่องกำหนดนโยบายการป่าไม้ของสยามในขณะนั้น ผู้วิจัยวิเคราะห์ให้เห็นถึงแนวนโยบายของรัฐที่มีต่อกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือ ตั้งแต่ พ.ศ.

2439 – 2475 โดยพิจารณาในด้านต่างๆ ได้แก่นโยบายที่เกี่ยวกับผลประโยชน์เรื่องป่าไม้ของเจ้าผู้ครองนครในมณฑลพายัพ หลัง พ.ศ. 2439 นโยบายด้านการบริหาร นโยบายการทำไม้สักโดยรัฐบาล การบำรุงป่าไม้ การปรับปรุงกฎหมาย และการให้สัมปทานทำป่าไม้ ผู้วิจัยศึกษาถึงบทบาทการดำเนินงานของบริษัทป่าไม้ต่างชาติใหญ่ๆ ที่มีทุนในการทำป่าไม้ ศึกษาบทบาทของรัฐบาลสยามที่มีต่อการดำเนินงานของบริษัทเหล่านั้นและผลสืบเนื่องที่ได้จากการทำป่าไม้ ผลประโยชน์ที่มีต่อประเทศชาติ ผลผลิตที่ได้จากการนำไม้มาใช้ภายในประเทศ และการส่งออกไม้สักไปจำหน่ายยังต่างประเทศผู้วิจัยกล่าวถึงนโยบายของรัฐบาลที่มีต่อกิจการป่าไม้ในช่วงระยะเวลาก่อนตั้งกรมป่าไม้ ว่ายังไม่มียุทธวิธีแบบแผนที่แน่นอน ต่อมาเมื่อได้พิจารณาเห็นความจำเป็นในการมีสถาบันเข้าควบคุมกิจการป่าไม้ รัฐบาลก็จัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้นใน พ.ศ. 2439 และหลังจากนั้นก็ได้พยายามหามาตรการต่าง ๆ เข้าควบคุมกิจการป่าไม้ให้เป็นระเบียบ แม้จะประสบปัญหาหลายประการแต่ก็หาทางแก้ไขด้วยความสุขุมรอบคอบด้วยดีตลอดมา (ดังจะเห็นได้จากการแก้ไขปัญหาการให้สัมปทาน การทำไม้แก่บริษัทป่าไม้ชาวต่างชาติ ซึ่งรัฐบาลได้ดำเนินนโยบายที่ให้เป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย ทั้งนี้โดยคำนึงถึงประโยชน์ที่มีต่อประเทศชาติมากที่สุด) นอกจากนั้นปัญหาบางประการ เช่น การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า รัฐบาลได้เข้าดำเนินการแก้ไขด้วยการออกกฎหมายป้องกันและควบคุมการตัดไม้ แต่เนื่องจากในขณะนั้นรัฐบาลประสบอุปสรรคในการปฏิบัติงานเพื่อให้เป็นไปตามกฎหมายหลายประการ เช่น เจ้าพนักงานป่าไม้มีจำนวนน้อย การขาดการประสานงานกับหน่วยราชการต่างๆ เป็นต้น อย่างไรก็ตามปัญหาดังกล่าวก็ยังคงมีอยู่ต่อมาแม้จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

สร้อยศรี ประยูรเสถียร (2523) ศึกษาเรื่อง “การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 – 2476)” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาถึงมูลเหตุ วิธีการดำเนินการ ปัญหาอุปสรรค การแก้ไข และผลของการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงยกเลิกระบบเทศาภิบาล ผู้วิจัยพบว่าปัญหาเกี่ยวกับกิจการป่าไม้ และปัญหาความวุ่นวายในหัวเมืองชายแดนล้านนา เป็นมูลเหตุสำคัญของการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ โดยมีอังกฤษเร่งเร้าให้รัฐบาลรีบดำเนินการ ส่วนการดำเนินงาน รัฐบาลต้องประสบอุปสรรคเกี่ยวกับข้าราชการที่ส่งไปจากส่วนกลางมีจำนวนน้อย ขาดความรู้ความสามารถ ไม่เข้าใจประชาชน ไม่สนใจในหน้าที่และมักประพฤติตนข่มเหงราษฎร ให้ได้รับความเดือดร้อน สร้างความรังเกียจแก่ราษฎร ขณะเดียวกันเจ้านายเมืองเหนือบางคนไม่พอใจการเข้าควบคุมของรัฐบาล จึงต่อต้าน ในระยะแรกมีลักษณะไม่รุนแรง แต่ไม่เป็นผล เพราะเวลาต่อมารัฐบาลกลับควบคุมมากยิ่งขึ้น ปฏิกริยาจึงทวีความรุนแรงถึงกับสนับสนุนให้ก่อการกบฏ พระยาปราบสงครามที่เมืองเชียงใหม่ พ.ศ. 2432 และกบฏชาวเงี้ยวที่เมืองแพร่ พ.ศ. 2445 หลังจากปราบกบฏชาวเงี้ยว (ไทใหญ่) เรียบร้อยแล้ว รัฐบาลได้แก้ไขปัญหายุ่งยากอย่างรอบคอบ โดย

คัดเลือกบุคลากรที่เหมาะสมขึ้นไปดำเนินงาน มีการส่งกองทหารไปสนับสนุนการปกครองของฝ่ายพลเรือน และประการสำคัญคือการเร่งพัฒนาการคมนาคม การสาธารณสุข และการศึกษาควบคู่กับการจัดระเบียบแบบแผนการปกครองโดยมุ่งสร้างความเจริญแก่ท้องถิ่น การดำเนินงานจึงได้รับการสนับสนุนจากเจ้านายเมืองเหนือและราษฎรด้วยดี ทำให้การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพประสบความสำเร็จเป็นลำดับในที่สุด สามารถยกเลิกตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครไปโดยปริยาย และผนวกดินแดนประเทศราชล้านนาไว้ในพระราชอาณาจักรอย่างสมบูรณ์เมื่อคณะราษฎรทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จึงยกเลิกระบบเทศาภิบาลใน พ.ศ. 2476 แต่ผลการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพยังคงเป็นรากฐานการปกครองภูมิภาคส่วนนี้มาจนถึงปัจจุบัน

พร้อมพงศ์ ณ เชียงใหม่ (2522) ศึกษาเรื่อง “การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนสมัยเป็นมณฑลเทศาภิบาล (พ.ศ. 2427 – 2436)” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาปัญหาของมณฑลลาวเฉียง ซึ่งประกอบด้วยเมืองภายใต้การปกครอง 5 หัวเมือง ได้แก่ นครเชียงใหม่ นครลำปาง นครลำพูน นครน่าน และเมืองแพร่ โดยศึกษาปัญหา 4 ประการคือ ประการที่หนึ่ง สภาพสังคมและการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงก่อนการปรับปรุงการปกครอง ประการที่สอง การปรับปรุงการปกครองหัวเมืองลาวเฉียงช่วงระยะเวลา พ.ศ. 2426 – 2437 ประการที่สาม ปัญหาและปฏิกิริยาที่เกิดจากการปรับปรุงการปกครอง และประการที่สี่วิธีการแก้ปัญหาและผลของการปรับปรุงการปกครอง ผลการวิจัยสรุปได้ว่าล้านนาเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญต่อสยามและพม่ามาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งพม่าและสยามต่างพยายามจะเข้าครอบครองหัวเมืองล้านนา ทั้งสองฝ่ายได้ทำสงครามขับเคี่ยวกันตลอดมา ถึงสมัยกรุงธนบุรีสยามจึงสามารถขับไล่พม่าออกไปจากล้านนาได้โดยฝ่ายสยามยังคงให้เจ้านายเมืองเหนือปกครองบ้านเมืองเองสืบมา ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีความจำเป็นที่รัฐบาลกรุงเทพฯ ต้องเร่งรีบปรับปรุงการปกครองในหัวเมืองล้านนา ทั้งนี้เพราะสยามเริ่มมีปัญหาเกี่ยวกับอังกฤษที่ครอบครองพม่าในขณะนั้น และอังกฤษได้พยายามที่จะขยายอำนาจเข้าครอบครองหัวเมืองชายแดนของล้านนา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมอบหมายให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากร เสด็จขึ้นไปแก้ไขและให้ปรับปรุงการปกครองหัวเมืองล้านนาไปด้วยพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรได้ทรงวางรากฐานการปกครองไว้หลายประการที่สำคัญคือการจัดตั้ง “ข้าราชการ 6 ตำแหน่ง” แต่เนื่องจากการหวงแหนอำนาจและผลประโยชน์ของบรรดาเจ้านายบุตรหลาน และจากความบกพร่องในราชการของข้าหลวงจากกรุงเทพฯ จึงทำให้ระเบียบแบบแผนที่กรมหมื่นพิชิตปรีชากรทรงวางไว้ ต้องประสบความล้มเหลว ภายหลังจากที่พระองค์เสด็จกลับจากเชียงใหม่แล้ว

รัตนพร เศรษฐกุล (2532) ศึกษาเรื่อง “ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย. (พ.ศ. 2416 – 2480)” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งศึกษาการวิเคราะห์ถึงบทบาทของศาลต่างประเทศในภาคเหนือของสยาม ตั้งแต่ พ.ศ. 2416 – 2480 ซึ่งสยามตั้งศาลต่างประเทศขึ้นตามสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 จนกระทั่งถึงปีที่ฝรั่งเศสยกเลิกระบบศาลต่างประเทศในสยามใน พ.ศ. 2480 โดยในแต่ละบทจะแสดงให้เห็นถึงการดำเนินงานของศาล ปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่ศาลประสบและการแก้ไขปรับปรุงระบบกฎหมายของศาล การขยายอำนาจขอบเขตของศาลออกไปตามเมืองต่างๆ ในภาคเหนือของสยามและขยายออกไปทั่วประเทศตามสนธิสัญญาระหว่างสยามกับฝรั่งเศสใน พ.ศ. 2449 และตามสนธิสัญญาระหว่างสยามกับอังกฤษใน พ.ศ. 2451

จากวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะเห็นได้ว่า ศาลต่างประเทศนั้นเกิดจากความร่วมมือระหว่างสยามกับมหาอำนาจตะวันตกที่มีอิทธิพลสูงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คืออังกฤษ โดยอังกฤษยอมให้ศาลต่างประเทศซึ่งเป็นศาลที่ดำเนินการโดยมีอำนาจชำระตัดสินคดีความคนในบังคับอังกฤษในภาคเหนือตามเงื่อนไขที่ระบุไว้ในสนธิสัญญาเชียงใหม่ พ.ศ. 2416 และ พ.ศ. 2426 ทั้งนี้มีจุดประสงค์แรกเริ่ม คือ แก้ไขปัญหาคดีความ ปัญหาโจรผู้ร้าย และปัญหาความขัดแย้งระหว่างเจ้านายขุนนางกับคนในบังคับอังกฤษในภาคเหนือซึ่งกำลังทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ เป็นลำดับ นอกจากนี้ศาลต่างประเทศยังมีบทบาททางด้านการเมือง กล่าวคือ ศาลต่างประเทศเป็นหน่วยราชการแรกของสยามในภาคเหนือ ได้วางรากฐานอำนาจทางการเมืองให้แก่สยามจนสามารถเข้าจัดการควบคุมการปกครองประเทศราชภาคเหนือ ลดฐานะจากเมืองประเทศราชมาเป็นเพียงมณฑลหนึ่งของสยาม และการที่สยามเข้าควบคุมการปกครองประเทศราชล้านนาทำให้สยามสามารถป้องกันการขยายอำนาจของมหาอำนาจตะวันตกเข้ามาในล้านนาได้ทางหนึ่งด้วย

วิไล สุทธิศิริกุล (2527) ศึกษาเรื่อง “เชียงใหม่ก่อน ‘เทศาภิบาล’ พ.ศ. 2389 – 2442 : การศึกษาโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มุ่งศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของเชียงใหม่ก่อนการจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2389 – 2442 โดยพิจารณาถึงผลของการเข้ามาทำป่าไม้ของคนในบังคับอังกฤษ การขยายตัวทางการค้าและการเข้ามาของมิชชันนารีในเชียงใหม่ การเข้ามาของกลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับเจ้านายเชียงใหม่ อันทำให้อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจของเจ้านายลดน้อยลง ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อราชสำนักกรุงเทพฯ เข้ามาจัดราชการใน พ.ศ. 2417 – 2442 จึงมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ผลของการศึกษาพบว่า การเข้ามาจัดการปกครองแบบเทศาภิบาล ในเชียงใหม่ พ.ศ. 2442 นั้นไม่มีปฏิกิริยาต่อต้านอย่างรุนแรงจากอำนาจเดิม เนื่องมาจากอำนาจของเจ้านายเมืองเชียงใหม่ได้ถูกสั่นคลอนลงไปมากแล้ว ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้

ธำรงค์ดี ทำบุญ (2527) ศึกษาเรื่อง “กำเนิดอาณาจักรล้านนาไทย” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีจุดประสงค์ที่จะศึกษาเหตุการณ์และการเปลี่ยนแปลงที่จะนำไปสู่การเกิดของรัฐที่เรียกว่า “ล้านนา” หรือ ตามคำที่ใช้กันทั่วไปว่า “อาณาจักรล้านนา” ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 โดยใช้หลักฐานประเภทเอกสารพื้นเมืองเป็นข้อมูลสำคัญ

วิทยานิพนธ์กล่าวถึงขอบเขตความหมายและความเป็นมาเชิงประวัติศาสตร์ ของคำว่า “ล้านนา” หรือ “ล้านนา” และอาณาจักรล้านนา รวมทั้งการพิจารณาเชิงประวัติเกี่ยวกับขอบเขตอำนาจรัฐของอาณาจักรล้านนาในระยะต่างๆ ผู้วิจัยกล่าวถึงภูมิหลังของสังคมล้านนา รวมทั้งเครือข่ายทางสังคมและการเมืองของรัฐก่อนสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งได้เป็นพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองที่เกิดขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 20 ต่อจากนั้นผู้วิจัยกล่าวถึงเงื่อนไขทางการเมืองและการรวบรวมอำนาจรัฐของ “พญามังราย” ผู้นำแห่งเมืองเงินยาง – เชียงราย ในลุ่มแม่น้ำกกในช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 19 ซึ่งถือว่าเป็นการก่อรูปรัฐใหม่ก่อนที่จะขยายอำนาจเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำปิง – วัง หลังจากนั้น กล่าวถึงการยึดครองหริภุญชัย และเขตลางค์ (ละคร) ในลุ่มแม่น้ำปิง – วัง ของ “พญามังราย” ในราวปี 1824 – 1835 ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้ถือว่าเป็นขั้นต้นของการก่อตั้งอาณาจักรใหม่ของ “มังราย” และราชวงศ์มังราย ทั้งนี้เป็นการรวบรวมแคว้นในลุ่มน้ำกกเข้าสู่แม่น้ำปิง – แม่น้ำวัง สร้างเป็นรัฐใหม่ใน พ.ศ. 1835 สมัยราชวงศ์หยวน (Yuan dynasty) เอกสารจีนเรียกเรื่องนี้ว่า “อาณาจักรปาไปลีฟู” และท้ายสุดผู้วิจัยกล่าวถึงการสถาปนาอาณาจักรล้านนาของราชวงศ์มังรายที่เชียงใหม่ในระยะ พ.ศ. 1839 ถึง พ.ศ. 2101 ทั้งนี้โดยเน้นที่การศึกษาถึงบทบาทและอำนาจทางการเมือง ความพยายามที่จะสร้างอำนาจและสร้างศูนย์กลางแห่งรัฐให้เกิดขึ้นในระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ 20 – ต้นพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งนับเป็นช่วงที่อาณาจักรล้านนาก้าวขึ้นสู่จุดสุดยอดทั้งทางการเมืองและวัฒนธรรม

เดือนใจ ไชยศิลป์ (2535) ศึกษาเรื่อง “ล้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437 – 2476” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีความมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงปัจจัยต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม และการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยามต่อล้านนาใน 3 ประเด็นด้วยกันคือ การเปลี่ยนแปลงการรับรู้ที่มีต่อคนล้านนา สถานภาพการเมืองของล้านนาและสถานภาพของผู้ปกครองล้านนา กระบวนการด้านต่างๆ ที่ชน

ชั้นปกครองสยามนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างและถ่ายทอดการรับรู้ใหม่เกี่ยวกับล้านนารวมทั้งปลูกฝังการยอมรับว่าล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของไทยให้แก่สังคม

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยามต่อล้านนา เกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการประกอบกัน กล่าวคือ การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เข้ามาพร้อมแนวคิดเรื่องเส้นกั้นอาณาเขตที่แน่นอน นำไปสู่กรณีพิพาททางชายแดนระหว่างสยามกับดินแดนใกล้เคียงที่อยู่ในอำนาจปกครองของมหาอำนาจตะวันตก และผลจากการลงนามในสนธิสัญญาเบาริง พ.ศ. 2398 ทำให้เกิดการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจพร้อมๆ กับการหลั่งไหลเข้ามาของชาวตะวันตก ซึ่งได้นำแนวคิดและความรู้วิทยาการต่างๆ ของตะวันตกมาสู่สังคมสยาม การเข้ามาของชาวตะวันตกและคนในบังคับทำให้สยามสูญเสียอำนาจในการควบคุมกำลังคนกลุ่มหนึ่งไป เนื่องจากชาวตะวันตกและคนในบังคับไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจการพิจารณาตัดสินของศาลสยาม ตามข้อตกลงเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงแนวคิดที่มีต่อเรื่องรัฐดินแดน และประชากร ทำให้ชนชั้นปกครองสยามในพุทธศตวรรษที่ 25 เปลี่ยนแปลงระบบการปกครองและรูปแบบของรัฐสยามเสียใหม่ ให้มีการรวมศูนย์อำนาจที่รัฐบาลกลางเพียงแห่งเดียว และมีอาณาเขตที่แน่นอนอันเป็นลักษณะของรัฐสมัยใหม่ (Modern State) โดยที่รูปแบบและอุดมการณ์ของรัฐสมัยใหม่ให้ความสำคัญต่อบุรณภาพของดินแดนและเอกภาพของประชากร การรับรู้เดิมที่มีต่อล้านนาว่าเป็น “ลาว” ซึ่ง “ต่างชาติต่างภาษา” กับสยาม จึงเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับรูปแบบและอุดมการณ์ของรัฐสมัยใหม่ ดังนั้นชนชั้นปกครองสยามจึงต้องเปลี่ยนแปลงการรับรู้ที่มีต่อล้านนาเสียใหม่ ทำให้ชนชั้นปกครองสยามให้ความสำคัญต่อการจัดการปกครองดินแดนให้มีความเข้มแข็งมั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ชนชั้นปกครองสยามจึงเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของสยามที่มีต่อสภาพทางการเมืองของล้านนาเป็นลำดับแรกจากการเป็นประเทศราช ต่างชาติต่างภาษามาเป็น “มณฑล” หนึ่งของสยามนับตั้งแต่ พ.ศ. 2437 ต่อมาฐานะการเป็น “มณฑล” ของล้านนาได้สิ้นสุดลงเมื่อสยามประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2476 ทำให้หัวเมืองต่างๆ ในล้านนามีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่งของสยามตั้งแต่นั้นมา

อดิศร ศักดิ์สูง (2539) ศึกษาเรื่อง “สตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยวงศ์เจ้าเชื้อเจ็ดตน พ.ศ. 2339-2476” วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเรื่อง พัฒนาการของสตรีในสังคมเชียงใหม่สมัยวงศ์เจ้าเชื้อเจ็ดตน ทั้งในด้านจารีตประเพณี ฐานะและบทบาทของสตรีที่มีต่อครอบครัว สังคมและรัฐ ตลอดจนเรื่องค่านิยมบางประการที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของสตรีในสังคมเชียงใหม่ ซึ่งได้แบ่งการศึกษาวิเคราะห์ฐานะของสตรีออกเป็นสองกลุ่มใหญ่คือ ชนชั้นปกครองและชนชั้นผู้ถูกปกครอง ผลการศึกษาพบว่าสตรีในสังคมเชียงใหม่ ซึ่งประกอบไปด้วยสตรีชนชั้นปกครองและชน

ชั้นผู้ถูกปกครอง มีแบบแผนการดำเนินชีวิตบางประการที่ต่างกันออกไป โดยในกลุ่มสตรีชนชั้นปกครองนั้นจะอยู่ภายใต้กรอบจารีตประเพณีของชนชั้นสูงอย่างเคร่งครัดแต่ภายใต้โครงสร้างของสตรีชนชั้นปกครองนั้นผลการศึกษาพบว่ากลุ่มสตรีดังกล่าวมีความแตกต่างระหว่างกันเอง โดยเฉพาะแบบแผนการดำเนินชีวิตบางประการ กล่าวคือ สตรีสูงศักดิ์จะมีบทบาทสำคัญในทางการเมือง และไม่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจมากนัก โดยเฉพาะการใช้แรงงานผลิต ส่วนสตรีชั้นสูงนั้นจะอยู่นอกเหนือบทบาทดังกล่าว ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเชียงใหม่ขึ้นราว พ.ศ.2427 อิทธิพลทางการเมืองก็ได้ส่งผลกระทบต่อสตรีชนชั้นปกครองให้เปลี่ยนแปลงฐานะและบทบาทขึ้นโดยการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ได้เกิดขึ้นกับสตรีเพียงบางคน บางกลุ่ม เช่น กลุ่มสตรีที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือทางการเมือง และกลุ่มสตรีที่ได้สมรสกับขุนนางข้าราชการของสยาม

จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องทั้งหมดที่ผู้วิจัยศึกษานั้น ไม่มีเรื่องใดศึกษาสภาพทางประวัติศาสตร์การเมืองและประวัติศาสตร์สังคมของมณฑลพายัพสมัยพระเจ้าอินทวิชยานนท์มาก่อนการศึกษาเรื่องล้นนาจาก “คร่าวรับเสด็จพระเจ้านองยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร” จึงน่าสนใจอย่างยิ่งผู้วิจัยจึงศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้ ในฐานะที่คร่าวเป็นวรรณกรรมที่บันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่าอย่างยิ่งสำหรับประวัติศาสตร์ล้นนา โดยเฉพาะมณฑลพายัพระหว่าง พ.ศ.2416 – 2440

